

Kvindepolitiske strategier og demokratiske udfordringer

AF ANN-DORTE CHRISTENSEN

Der er gennem de sidste tre årtier sket store forandringer i de kvindopolitiske identiteter og strategier. Både i bevægelsespolitikken og i de politiske institutioner. Hvilke udfordringer rejser det i forhold til at forstå det moderne demokrati i et kønsperspektiv?

I takt med, at kvinder i de nordiske lande gennem de sidste par årtier er blevet integreret i de moderne demokratier er der også sket ændringer i forskningen på området, som har bevæget sig fra hovedsagligt at se på kvinders eksklusion til også at se på kvinders inklusion i de politiske fællesskaber og institutioner (Skjeie 1992, Bergqvist et. al 1999, Siim 2000). Inklusionsperspektivet vil også være i fokus i denne artikel, hvor jeg vil lægge særlig vægt på at diskutere de forskellige politiske identiteter og strategier, som kvinder har udviklet som et led i deres kollektive mobilisering i Danmark gennem de sidste 30 år.¹

Jeg skelner mellem 'bevægelsespolitik', hvormed jeg mener politik som primært foregår i sociale bevægelser, frivillige organisationer mv. i tilknytning til hverdagslivet og det civile samfund og 'institutionaliseret' politik, hvormed jeg mener politiske aktiviteter, som foregår i tilknytning til politiske institutioner. Denne skelnen omtales

ofte som en skelnen mellem “politik fra neden” og “politik fra oven”.

Det er et vigtigt kendetegn ved de nordiske demokratier, at de grundlæggende bygger på et samspil mellem ‘bevægelsespolitikken’ og den ‘institutionaliserede’ politik. Det er også blevet understreget, at denne sammenhæng er et grundlæggende fundament ved den danske politiske kultur (Kaarre Nielsen 1991; Borchorst, Raaum og Christensen 1999; Siim 2000).

Solveig Bergmans analyse af kvinder i de “nye” sociale bevægelser i de nordiske lande viser, at bevægelserne her mere end andre steder har været orienteret mod det politiske system – både gennem skabelsen af nye institutioner og gennem påvirkning af eksisterende institutioner, men samtidig også, at den danske model i et nordiske perspektiv ser ud til at have den mest udprægede bevægelseskultur (Bergman 1999). En sammenligning af den svenske og danske miljøbevægelse peger i samme retning, idet Eyerman & Jamison lægger vægt på, at den danske politiske kultur i større udstrækning end den svenske er kendetegnet af “uden-oms-parlamentarisme” (Eyerman & Jamison 1991).

I et *demokratiperspektiv* markerer de sociale bevægelser² både forlængelse og fornyelse af de danske særtræk. *Forlængelse* fordi bevægelserne bygger videre på et af særtrækkene i den danske politiske kultur, nemlig det tætte samspil mellem på den ene side de sociale bevægelser og de frivillige organisationer i tilknytning til hverdagslivet og på den anden side de politiske institutioner. *Fornyelse* fordi der sker en udvidelse af demokratiet, først og fremmest fordi kvinderne inddrages som aktive medborgere gennem bevægelserne og andre former for græsrodsdeltagelse.

Bevægelserne er derfor også interessante i et *kønsperspektiv*. Selv om mobiliseringen i de fleste af bevægelserne omfattede begge køn fik de en særlig betydning for kvindemobiliseringen og for kvinders fortsatte integration i demokratiet. For det første fordi

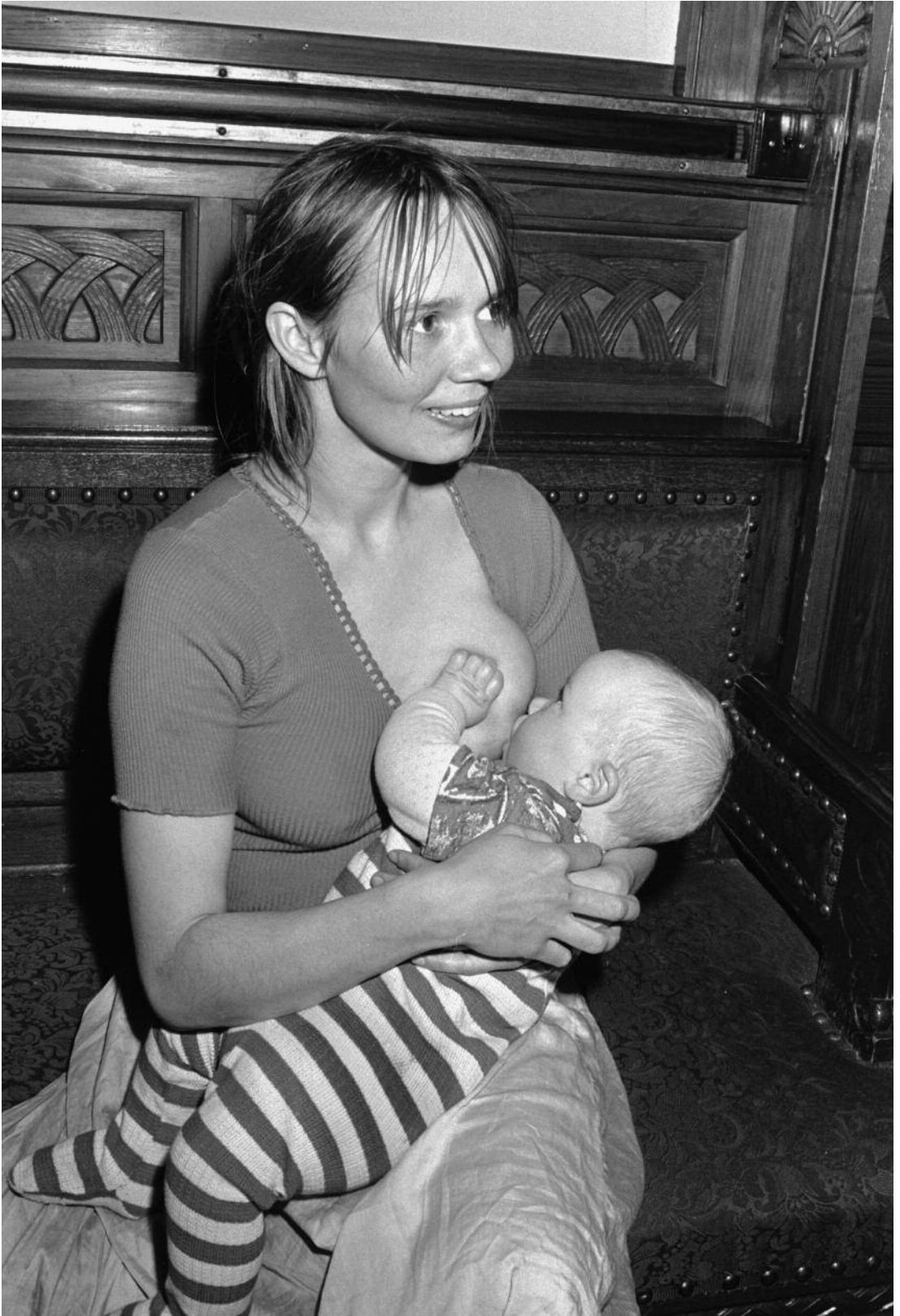
det især var i kraft af bevægelsesarenaen, at der blev skabt en større lighed i kønnenes politiske deltagelse end tidligere. For det andet fordi der på en række områder blev sat særlig fokus på en række kvinde- og kønspolitiske spørgsmål, naturligvis først og fremmest i den nye kvindebevægelse, men også i miljøbevægelsen og i fredsbevægelsen. Endelig for det tredje fordi der gennem bevægelserne blev udviklet nye kvindestrategier, som ikke kun fik betydning for bevægelserne, men også for de politiske institutioner.

MOBILISERINGEN I STARTEN AF 1960'ERNE

I starten af 1960'erne lykkedes det for første gang i efterkrigstiden i Danmark at skabe en bred massemobilisering, som ikke drejede sig om arbejdskonflikter, hvor demonstrationer og marcher blev det politiske udtryksmiddel. Det skete ikke mindst gennem Kampagnen mod Atomvåben, som især huskes fra påskemarcherne i 1961-63. I disse marcher deltog mellem 5.000 og 35.000 mennesker. Kampagnen blev også gennembruddet for et centralt generationsskifte med de unge og veluddannede grupper som de bærende kræfter (Gundelach 1988, Jørgensen 1973, Rasmussen 1997).

På den måde blev Kampagnen mod Atomvåben en milepæl i dansk demokrati-historie. Den markerede på den ene side en kontinuitet, hvor man efter et par årtiers relativt politiske passivitet vendte tilbage til de store folkelige bevægelser og den brede deltagelse, som havde været et kendetegn ved den danske politiske kultur. På den anden side blev kampagnen også begyndelsen til noget nyt – en løftestang for de nye politiske værdier og organisationsformer, som samlede sig i sociale bevægelser i de efterfølgende tre årtier.

Der er *to hovedspor* fra atomkampagnen, som er centrale for at forstå den proces, hvormed de danske kvinder er blevet inkluderet i det moderne demokrati. Det ene

spor, som er hovedsporet, gik til de sociale bevægelser, hvor ikke kun den nye kvindebevægelse (Rødstrømpebevægelsen), men også miljøbevægelsen og fredsbevægelsen fungerede som centrale politiske fællesskaber omkring kvindemobiliseringen og skabelsen af nye kvindepolitiske identiteter. Den anden vej gik til de politiske institutioner, især til de politiske partier, hvor en del af de kvinder, der var aktive i f.eks. i den nye kvindebevægelse også samtidig gik ind i de politiske partier, først og fremmest Socialistisk Folkeparti og Venstresocialisterne.

Det er gennem disse to hovedspor, jeg i det følgende vil indkredse *forskellige kvindepolitiske identiteter og strategier* ved hjælp af to cases. Bevægelsessporet følger jeg med særlig vægt på forskellige grupper af kvinders engagement i den nye fredsbevægelse. 'Institutionssporet' følger jeg med særlig vægt på Socialistisk Folkeparti (SF) og debatten om kønskvotering. I begge de to cases lægges der vægt på sammenhængen mellem politiske identiteter og strategier. Afslutningsvis diskuterer jeg, hvad centrale ændringer i kvindestrategierne rejser af udfordringer til det moderne demokrati i dag.

Når jeg bruger begrebet *politisk strategi* lægger jeg vægt både på de overordnede mål og visioner og på de mere konkrete midler (og organisationsformer), som en bestemt gruppe bruger for at skabe social forandring. Med begrebet *politisk identitet* lægger jeg vægt på de subjektive dimensioner i politikken, dvs. hvordan aktørerne omfatter politiske fællesskaber, politiske institutioner og deres egen rolle heri. Politiske identiteter udspringer både af aktørernes hverdagsliv, af politiske erfaringer og af en konkret politisk praksis (se evt. uddybende Goul Andersen m.fl. 2000, Christensen og Siim 2001, Petersson 1987).

Tine Schmedes og barn blev smidt ud af Københavns Borgerrepræsentation den 1. april 1974, da repræsentationens formand ikke abonnere på frisindet. (Polfoto)

KVINDEPOLITISKE STRATEGIER OG IDENTITETER I DE SOCIALE BEVÆGELSER

Den nye kvindebevægelse i Danmark fulgte i kølvandet på ungdomsoprøret og var derudover inspireret fra udlandet, især USA. Bevægelsen startede i Danmark i 1970, og den var primært båret af mellemlagskvinder, ofte med tilknytning til universiteterne. Drude Dahlerup har i sin omfattende analyse af Rødstrømperne fremhævet følgende fire faktorer som de væsentlige kendetegn: "Rødstrømpebevægelsen var en radikal og venstreorienteret kvindebevægelse med kvindefællesskab og kvindekamp som hovedstrategi og basisgruppen som det organisatoriske grundprincip" (Dahlerup 1998, 155).

Det *radikal feministiske* standpunkt kom til udtryk som et grundlæggende krav om at ophæve kvindeundertrykkelsen, som de mente gennemsyrede alle dele af samfundet i såvel den offentlige som den private sfære. Det *venstreorienterede standpunkt* havde Rødstrømperne med sig fra den øvrige venstrefløjs kritik af det kapitalistiske samfund. Koblingen mellem det venstreorienterede og det radikalfeministiske illustreres bl.a. i parolen "Ingen klassekamp uden kvindekamp, ingen kvindekamp uden klassekamp". *Kvindefrigørelsesfeminismens* nytænkning lå bl.a. i kombinationen mellem den venstreorienterede samfundskritik og den radikale feminisme, og den blev formuleret i opposition til den gamle kvindebevægelses ligestillingsfeminisme (Dahlerup 1998, 155-56).

Som i andre bevægelser i Danmark blev det også i Rødstrømperne den flade struktur med især *basisgrupperne*, der blev bevægelsens bærende element bevidstgørelsesprocessen. Det var først og fremmest her den kollektive politiske identitet om den fælles kvindeundertrykkelse blev opbygget. "Det private blev politisk". Snakkegrupperne blev set som en støtteenhed (hvordan har vi det?); som en analyseenhed (hvorfor har vi det sådan?) og som en handlingsen-

hed (hvad gør vi ved det?) (Jordmorpjecen 1981, 8). På den måde fungerede basisgrupperne ikke kun som en decentral enhed, men også som udviklingsgrupper.

Ifølge Drude Dahlerup var det feministiske projekt i 1970'erne og 1980'erne ikke at understrege forskelle, men fællesskaber blandt kvinder i autonome kvindeorganiseringer. Denne konstituering af kvinder som gruppe skete ikke gennem fokus på kvinders fælles livserfaringer fx som mødre eller gennem den traditionelle kvinderolle, men heller ikke gennem en essentialistisk påstand om, at kvinder var ens. Det var i stedet opfattelsen af, at alle kvinder – uanset samfundsmæssige placering – var undertrykt i forhold til mænd i samme klasse. Ulighed, diskrimination og undertrykkelse blev betragtet som et fælles vilkår for alle kvinder og dermed også som den primære ramme omkring den kollektive politiske identitetsdannelse og begrundelse for en autonome kvindeorganisering og konfrontationslinjen mod mandssamfundet (Dahlerup 1998, bd. 2, 399).³

KVINDEFREDSBEVÆGELSEN

I 1980'erne, næsten samtidig med, at mobiliseringen i den nye kvindebevægelse tog af, fik fredsbevægelsen fornyet kraft – ikke kun i Danmark men i en række vesteuropæiske lande.⁴ I Danmark betød den fredspolitiske mobilisering, at gamle fredsorganisationer vågnede op fra deres dvaletilstand samtidig med, at der blev dannet en række nye fredsorganisationer. De mest centrale nye bevægelsesorganisationer var Kvinder for Fred (Kv.f.F.), der kun organiserede kvinder og Nej til Atomvåben (NtA), der organiserede både kvinder og mænd. En anden central forskel mellem de to bevægelsesorganisationer var, at mens deltagerne i NtA typisk var unge under uddannelse, var deltageren i Kv.f.F. ca. ti år ældre, ofte mødre og med en forholdsvis stor andel deltids- og hjemmearbejdende (Christensen 1991).

En sammenligning af de to bevægelsesorganisationer viser, at der tydeligvis var en stor forskel i de politiske identiteter og strategier. Mens NtA var forholdsvis instrumentelt rettet mod at påvirke de politiske beslutningsprocesser bl.a. gennem opbygningen af en alternativ progressiv ekspertise, var Kv.f.F. mere rettet mod at formulere etiske og moralske argumenter. Forskellene slog igennem i organiseringen og på den måde, at Kv.f.F. havde en langt mere decentral og lokal struktur end NtA, der i højere grad støttede sig på en national organisering. Sammenligner man de to forskellige strategier, hvor man enten lægger vægt på det lokale eller det nationale, er det interessant, at strategierne i fredsbevægelsen ikke som fx i miljøbevægelsen blev formuleret i opposition til hinanden, men mere som *supplerende eller komplementære strategier*. Fx udtrykte deltagerne i Kv.f.F. stor respekt for den ekspertise, som NtA opbyggede og deres evne til at påvirke politiske beslutningsprocesser. Men de understregede samtidig, at de selv arbejdede på en anden måde. Denne bredde blev dog betragtet som en fordel for fredsarbejdet som sådan.

Selv om Kv.f.F. var en autonom kvindebevægelse havde den kun en begrænset berøringsflade med Rødstrømpebevægelsen. Deltagerne i Kv.f.F. var ikke mobiliseret på et radikalt feministisk grundlag, men i højere grad på kvinders traditionelle erfaringer fra familie og moderskab. Det fremgår af de symbolske og kulturelle udtryksformer i bevægelsen, f.eks. hedder lokalgrupperne "Køkkengrupper", det landsdækkende blad "Køkkenrullen" og det lokale Aalborg-blad "Grydelappen". I mange af deres aktiviteter indgik lignende symboler, f.eks. vaske-tøjsceremonier. I Kv.f.F. blev den autonome kvindeorganiseringer da heller ikke set som et mål i sig selv, men mere som et middel til at give (også ikke politisk skolede) kvinder rum til at handle og udvikle politiske kompetencer.

Udover kvinderne i de to ovennævnte

bevægelsesorganisationer var der i kvinde-fredsbevægelsen i 1980'erne yderligere en gruppe af unge radikale feminister. Disse kvinder identificerede sig med den nye kvindebevægelses kvindefrigørelsesfeminisme, men følte sig i 1980'erne tiltrukket af fredsbevægelsen. For denne gruppe var den vold og undertrykkelse, som militæret repræsenterede forbundet med mandsdominansen i samfundet. Tilsvarende opfattede de fred og frihed som uløselig forbundet med ophævelse af kvindeundertrykkelse. Det er således tydeligt, at der blandt kvinderne i den nye fredsbevægelse var flere forskellige grupper af kvinder med forskellige politiske identiteter og forskellige politiske strategier. Vi kan sammenfatte dem i følgende tre hovedgrupper.

For det første en gruppe kvinder, der i lighed med mænd var rettet mod at påvirke de politiske institutioner og opbygge en alternativ, progressiv ekspertise. Denne gruppe lagde vægt på at påvirke befolkningens holdninger og komme i dialog med politikere og eksperter. Kvinder og mænd arbejdede i samme organisationer. *For det andet* en humanitær, moralsk orienteret gruppe, der overvejende var mobiliseret omkring kvinders moderskab og traditionelle erfaringer i familien. Den politiske strategi var et autonomt kvindefællesskab, som dog ikke var rettet mod at udvikle en feministisk modkultur, men i stedet mod at skabe plads til, at mange kvinder kunne udvikle politiske kompetencer og handlekraft. Endelig *for det tredje* en radikal, feministisk gruppe, der opfattede fred og frihed som uløselig forbundet med samfundets kvindeundertrykkelse. Ideologisk var gruppen tæt knyttet til Rødstrømpebevægelsens kvindefrigørelsesfeminisme, men i 1980'erne blev den politiske praksis hovedsagelig kanaliseret over i fredsbevægelsen og ikkevoldsnetværket. Den kvindepolitiske strategi et autonomt kvindefællesskab med det formål at skabe en feministisk modkultur og en alternativ fredspolitisk praksis (jf. Christensen 1991).

De forskellige politiske identitetsformer og strategier var forankret i centrale forskelle i aktørernes hverdagsliv og livsforløb; i forskelle i både de kvindepolitiske og de fredspolitiske mål og visioner. Disse forskelle er centrale, hvis man skal forstå den betydning som de sociale bevægelser i denne periode havde på udviklingen af den danske demokratiske model. Det vender jeg tilbage til i afslutningen. Først skal vi se på kvindestrategierne i den institutionaliserede politik.

KVINDESTRATEGIER I INSTITUTIONALISERET POLITIK

Det andet spor fra kvindemobiliseringen i 1970'erne og 1980'erne går ind i de politiske partier. Jeg vil her koncentrere mig om ét politisk parti – nemlig Socialistisk Folkeparti (SF), som er det parti i Danmark, der har fået betegnelsen bevægelsernes parti, og samtidig det parti, hvor der var den tætteste forbindelse mellem aktørerne i den nye kvindebevægelse og aktørerne i et politisk parti. På den led blev det i høj grad SF, der kom til at formidle Rødstrømpebevægelsens krav. Ifølge Drude Dahlerup var SF herigennem med til at "frit stille" Rødstømpebevægelsen fra at tilpasse sig spillereglerne i de formelle politiske institutioner, og bevægelsen kunne undgå at agere direkte i forhold til det institutionaliserede politiske system (Dahlerup 1998 II, 196ff). Relationen mellem Rødstrømpebevægelsen og SF kan også ses som et udtryk for den arbejdsdeling mellem bevægelser og institutioner, den danske demokratimodel bygger på, og som har været en vigtig ramme omkring kvinders demokratiske inklusion og aktive medborgerskab (Christensen & Siim 2001).

Rødstrømpebevægelsens politiske holdninger og organisationsformer kom i høj grad til at påvirke SF. Der var tale om en offensiv kvindepolitisk linje, der byggede på kvindefrigørelsesfeminismes kombination af en radikal feminisme og et venstreorientere-

ret klasseudgangspunkt. Som et socialistisk parti var klasseaspektet en fundamental del af den kollektive identitet i SF, men det var koblingen til kvindespørgsmålet og feminismen til gengæld ikke. Det er debatten om og inklusionen af de kvindepolitiske strategier i SF, som har været mit udgangspunkt i en diskursanalyse, hvor jeg sammenligner debatterne om kønskvotering i SF med debatterne i Socialdemokratiet og Venstresocialisterne (Christensen 2001).⁵

SF blev dannet i 1959, men det var først i starten af 1970'erne, at kvindepolitikken for alvor kom på dagsordenen. Den konkrete anledning var EF-kampagnen 1971/72, hvor en gruppe Rødstrømper efter EF-modstandernes nederlag i 1972 besluttede at melde sig ind i SF med den begrundelse, at de ville bryde den mandsdominerede offentlighed (Søgård 1984).

Her dannede de – ligesom i bevægelsen – kvindegrupper, som blev fundamentet for partiets kvindepolitiske arbejde de næste par årtier. Kvindegrupperne eksisterede i 17 år (1971-1988). Deres indflydelse var forholdsvis stor, og i løbet af 1970'erne udviklede SF sig fra at være et relativt mandedomineret parti til at være det parti i Danmark, der havde den mest markerede kvindepolitiske profil. Denne proces foregik ikke uden konflikter og sværdslag. Kønskvotering var et af de krav, som kvindegrupperne fremførte i SF. I partiet har man haft kvoter i følgende perioder:⁶

Partikvoter 1977 – 1996

Kandidatkvoter (EU) 1983 – 1990

Kandidatkvoter
(Parlament/Byråd) 1988 – 1990

Kønskvoteringsdebatten i SF har især drejet sig om partikvoter, altså spørgsmålet om kvinders placering i det interne demokrati i SF. Det har været kendetegnede for debatten i SF, at mange – også tilhængere af partikvoter – har været imod kandidatkvoter,

fordi det er blevet opfattet som uforeneligt med SFs demokratisyn og det folkesocialistiske grundlag. Det har også været kendetegnene for debatten, at spørgsmålet om kønskvotering i høj grad er blevet knyttet sammen med begrundelserne for kvindegruppernes eksistens. I det følgende koncentrerer jeg mig om debatten i 1970'erne, hvor partikvoterne blev indført, og debatten i 1990'erne, hvor de blev afskaffet.

Ser vi først på *1970'ernes debat om kønskvotering* i SF, var den kraftig påvirket af indflydelsen fra den nye kvindebevægelse. Analysen viser, at kravet om kønskvotering blev formuleret som en kombination mellem et identitetsargument og et diskriminationsargument. Identitetsargumentet lægger vægt, at der er nogle særlige værdier og erfaringer mellem kvinder, som adskiller kvinder fra mænd, og som begrunder et særligt (kvinde)fællesskab som politisk strategi. Diskriminationsargumentet knytter sig især til mandedominansen og kvindeundertrykkelsen både i partiet og i samfundet som sådan. Analysen viser endvidere, at det i SF lykkedes at *kombinere identitetsargumentet og diskriminationsargumentet*.⁷ Gennem identitetsargumentet blev behovet for et kvindefællesskab understreget, fordi man lagde vægt på, at kvinder har andre erfaringer og en anden oplevelse af virkeligheden end mænd, samt at kvinder står stærkere som gruppe og med tættere forbindelse til basis. Diskriminationsargumentet blev først og fremmest formuleret i forhold til partiets mandedominans, men med henvisning til samfundets generelle kvindeundertrykkelse.

Selv om der generelt var en høj grad af accept af denne dominerede kvindefællesskabsdiskurs i 1970'erne blev der også fremført modargumenter som konkurrerende diskurser. Den ene type modargumenter kom fra en gruppe af kvinder i partiet, som ikke identificerede sig med kvindefællesskabet og som ikke var med i kvindegrupperne. De tog afstand fra kønskvotering, som de betragtede som uforeneligt

med deres egne kvindepolitiske opfattelser, og de lagde især afstand til identitetsargumentet og (kvinde)fællesskabsdiskursen. De tilsluttede sig til gengæld diskriminationsargumentet, men var uenige i den dominerende kvindepolitiske strategi, fordi de ikke identificerede sig med den autonome kvindeorganisering. Den anden type af modargumenter blev formuleret især af en gruppe af mænd i partiet. De mente, at kvindegrupperne ligesom kønskvoteringen stod i modsætning til både det socialistiske og det demokratiske ideal. Argumenterne om, at der skulle være særlige kvindeværdier og et behov for et særligt kvindefællesskab blev opfattet som sekterisk og direkte skadeligt for et socialistisk parti.

Fra midten af 1980'erne var der i SF – som i resten af samfundet – en kvindepolitisk afmatning. Kvindegrupperne nedlagde sig selv efter 17 år – mange kvinder forlod SF, og det var svært at rekruttere nye.

I 1990'ernes debat om kønskvotering kom en ny generation af kvinder til at sætte sit præg på SF. De nye aktører formulerede sig direkte i opposition til "kvindebevægelsens frontkæmpere, der nu skriver murstensromaner om klimakteriet" (Antorini 1993, se også Antorini 1997). Der blev lagt afstand til den særlig fokus på "kvinder" og kvindeundertrykkelse; i stedet drejede det sig nu for dem at se om køns- og ligestillingsproblemer både for kvinder og for mænd. I forlængelse heraf mente de nye aktører, at kønskvoteringskravet havde mistet sin grundelse i 1990'erne. I udtalelserne mod kvotering lå der et opgør med (kvinde)fællesskabet og argumentet om, at der var særlige værdier og erfaringer blandt kvinder. Der blev også lagt afstand til, at der skulle være en særlig form for diskrimination af kvinder i partiet. Problemet var ikke længere knyttet til køn, men mere til generationer – også mændene var trætte af politik. "Hvor småbørnsmødrene aldrig rigtig har været inde i byrådssalen, er småbørnsfædre måske også på vej ud af byrådssalen," hed det bl.a. (Antorini 1993).

Det blev understreget, at hvor det før var kvinder, der gennem kvindebevægelsen, kæmpede for et bedre liv, kæmpede de unge kvinder og mænd nu sammen for at få hverdagslivet til at fungere. Kønskvotering blev ikke længere set som de unge kvinders krav. De ville ikke vælges på deres køn, og de kunne ikke se begrundelserne for et kvindefællesskab (se fx Daugaard 1995).

Som alternativ blev der formuleret et *pluralistisk argument*, der som moddiskurs til 1970'ernes kvindefællesskabsdiskurs fremhævede kvinders forskelligheder – fx ved at sætte fokus på generationer gennem en profilering af de fælles problemer som småbørnsmødre og småbørnsfædre stødte på i politik. Vejen frem er var derfor ikke længere kvindefællesskaberne, men i stedet at finde nye måder at arbejde i politik på, som tog hensyn til både kvinder og mænd.

Vi ser altså et markant skift i de dominerende kvindestrategier i SF. Hvor der i 1970'erne blev lagt vægt på kvindegrupperne og kvindefællesskabet i argumenterne for kønskvotering i partiet, lagde en nye generation af kvindelige aktører i 1990'erne afstand til dette fællesskab. De mente ikke, at de kvindepolitiske identiteter længere var forbundet med kvindefællesskab og kvindediskrimination. I stedet lagde de vægt på, at der i 1990'erne var forskellige og overlappende identiteter, som kunne være knyttet til fællesskaber omkring både kvinders og mænds hverdagsliv. De gamle strategier med vægt på autonome kvindeorganiseringer og kønskvotering var ikke længere brugbare.

Inden jeg går over til at diskutere nogle af de mere overordnede demokratiske udfordringer, som disse ændringer rejser, vil jeg kort forholde mig til spørgsmålet om kvoter.

Anne Phillips har i sin teori om "politics of presence" for undertrykte grupper foreslået kvoter som en brugbart instrument til at sikre tilstedeværelse på alle niveauer, også i den politiske elite. Anne Phillips mener, at denne form for "politics of presence" bety-

der, at det klassiske demokratiske rettighedsargumentation udfordres af et identitetsargument, hvor kvinder sammen med andre grupper er ekskluderet fra politisk tilstedeværelse og fra at deltage i den demokratiske debat. Et ideal om demokratisk pluralisme kræver derfor, at kvinder integreres som gruppe, fx gennem kvoter (Phillips 1995, Phillips 2000). Relaterer man Phillips argumentation til udviklingen i kønskvoteringsinstrumentet i SF er der ingen tvivl om, at det fra slutningen af 1970'erne og op gennem en stor del af 1980'erne var et effektivt instrument til at sikre, at kvinders blev integreret som gruppe i partiet. Meget tyder dog på, at betingelserne herfor grundlæggende har ændret sig. For man kan spørge, om det identitetsmæssige grundlag for en sådan grupperepræsentation stadig er til stede? Analysen af SF viser, at der sker markante ændringer i grundlaget for at føre identitetspolitik, fordi den nye generation af kvinder i formuleringen af pluralisme og mangfoldighed samtidig lægger afstand til det kvindefællesskabsdiskurs (som byggede på en kombination mellem identitets- og et diskriminationsargument), som var den politiske begrundelse for kvoterne. Spørgsmålet er, om der på denne måde er tale om et opgør med grupperepræsentation (på baggrund af køn), når der ikke længere er en identitetsmæssig forankring omkring "kvinder som gruppe" eller kvinder som (særligt) ekskluderede?

KVINDESTRATEGIER OG DEMOKRATISKE UDFORDRINGER

Det er vigtigt at understrege, at der ikke har været tale om én strategi for kvinders demokratiske inklusion, men om forskellige både komplementære og supplerende strategier. Nogle af strategierne har været tæt knyttet til 'bevægelsespolitikken'; andre til den 'institutionaliserede' politik. Det er dog en vigtig pointe, at strategierne har været forankret i det særtræk i den danske

demokratitradition, at der er en tæt forbindelse mellem 'bevægelsespolitik' og 'institutionaliseret politik' og dermed et mix mellem "politik fra oven" og "politik fra neden". Samtidig hermed har jeg i artiklen også vist, at der gennem de sidste tre årtier er sket store forandringer i de kvindepolitiske identiteter og strategier. Her afslutningsvis til jeg tage to områder fra analysen op, som rejser nogle centrale udfordringer til demokratiet i dag. Det drejer sig for det første om orienteringen mod det decentrale og lokale niveau i politik; for det andet om en højere grad af pluralisme og differentiering.

ORIENTERINGEN MOD DET LOKALE

Generelt ser det ud til, at kvinder i bevægelsespolitikken i de sidste 30 år har været mere orienteret mod antihierarkiske strukturer og decentralisering end mænd. I fredsbevægelsen har vi fx set, hvordan en bevægelse som Kv.f.F. arbejdede med en meget høj grad af decentralisering og en lav grad af landsdækkende koordinering. Vi har også set den store betydning som basisgrupperne havde i Rødstrømpebevægelsen, og hvordan dette kvindefællesskabsprincip blev bærende for kvindegrupperne i SF.

I både et demokrati- og et kønsperspektiv er det vigtigt at diskutere, hvad denne orientering mod det lokale betyder. Er det fx sådan, at denne tendens fastholder en uhensigtsmæssig kønsarbejdsdeling, hvor kvinder er mere orienteret mod det lokale og mænd mod det nationale? Eller er det sådan, at denne orientering mod det lokale sker på en bekostning af en demokratisk helhedsorientering?

Ser vi på fredsbevægelsen ser det ikke ud til, at en høj grad af decentralisering i sig selv forhindrede et helhedsorienteret syn. Kv.f.F. var nok den af bevægelserne, som lagde mest vægt på decentralisering og på at opbygge så få hierarkier som muligt. Til gengæld var det samtidig her, der var den klareste formulering af sammenhængen

mellem et lokalt og et globalt perspektiv. Idealet om at "arbejde lokalt og tænke globalt" var en af de helt centrale demokratiopfattelser i bevægelsen og måske en af grundene til, at det lykkedes at arbejde på så mange niveauer og på tværs af lokalgrupperne nationalt, nordisk, europæisk i både øst og vest.

Her i 1990'erne er hverdagsmageren kommet på banen som en ny politisk figur. Hverdagsmageren er en idealtypisk konstruktion, baseret på kvalitative studier på Indre Nørrebro. Hverdagsmageren er konstrueret som en politisk identitetstype, der er knyttet til det senmoderne samfund, inspireret af bl.a. Giddens begreb om livspolitik (Bang & Sørensen 1997). I forhold til temaet i denne artikel er det interessant, at hverdagsmageren profileres gennem en forholdsvis snæver lokal orientering samt en høj grad af individualisme ("gør det der, hvor du er", "gør det selv") (Bang & Sørensen 1999, 102). På den måde adskiller hverdagsmageren sig fra 'græsroden', fordi figuren hverken bygger på et samspil mellem den lokale og den mere helhedsorienterede politik eller på den skabelse af kollektive politiske identiteter, som vi kender fra de bevægelserne i 1970'erne og 1980'erne. Hvis hverdagsmageren reelt udtrykker nye politiske identiteter i det senmoderne samfund, kan man frygte, at denne mangel på helhedsorientering og fællesskabsorientering kan føre til nogle grundlæggende demokratiske problemer. Under alle omstændigheder er det tvivlsomt, om hverdagsmageren kan afstedkomme et demokratisk engagement, der også fører til skabelse af kollektive politiske identiteter.⁸

PLURALISME OG DIFFERENTIERING

Hvor de dominerende kvindepolitiske strategier i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne lagde vægt på kvindefællesskabet og på, hvad der forenede kvinder, blev der i slutningen af 1980'erne og især i 1990'erne udviklet mere pluralistiske og differentiere-

de kvinde- og kønsforståelser. Vi så det allerede som en forskel mellem Rødstrømpebevægelsen og kvindefredsbevægelsen, hvor der i kvindefredsbevægelsen i 1980'erne var tale om flere supplerende og komplementære kvindestrategier og kvindepolitiske identiteter end i Rødstømpebevægelsen. Til gengæld var der ikke tale om et brud med den kvindefællesskabstænkning, som kom i SF i 1990'erne. Her blev der direkte lagt afstand til både til identitets- og diskriminationsargumentet. I stedet blev der lagt vægt på, at der var forskellige og overlappende identiteter – knyttet til både kvinders og mænds hverdagsliv.

Der er ingen tvivl om, at en af de helt store demokratiske udfordringer i dag er, hvordan man kan integrere forskellighederne i en demokratisk lighedstænkning. Iris Young har med sit begreb om "politics of difference" sat forskelligheden i centrum og diskuteret, hvordan man kan fastholde et blik på kvinder som gruppe uden at have i en essentialistisk position (Young 1990). Ligeledes har Jodi Dean understreget behovet for at omformulere "identity politics" og hun tale om skabelsen af "post-identity politics", som kan rumme "the myriad differences within any identity category" (Dean 1996, 142).

Denne artikel peger i samme retning, fordi den med sit fokus på udviklingen i kvindestrategierne gennem de sidste 30 år, viser, at der i kvinders politiske praksis er sket en *omformulering og udvidelse af den identitetspolitik*, som har været knyttet til kvindefællesskabsdiskursen og de autonome kvindeorganiseringer. Det betyder, at kønets politiske betydning har ændret sig, og det rejser en række nye udfordringer til forholdet mellem køn og demokrati, hvor jeg her afslutningsvis vil trække et par af de centrale temaer frem.

Fremfor alt er det nødvendigt at tænke kønnet sammen med andre sociale differentieringer og skillelinjer. Det drejer sig naturligvis om overordnede sociale kategorier som klasse og etnicitet, men også om diffe-

rentieringer, som er knyttet til forskellige faser i livsforløbet eller forskellige positioner i hverdagslivet. Udover alder kan det være positioner, fx som forældre, som lønmodtagere eller som pensionister. Politiske identiteter skabes og udvikles gennem hele livsforløbet i tæt tilknytning til aktørernes hverdagsliv, politiske erfaringer og deltagelse i politiske fællesskaber.

Et mere differentieret blik på køn vil synliggøre centrale forskelle mellem kvinder, så vi undgår at se på kvinder som enten ekskluderede eller inkluderende i demokratiet, men i stedet får mulighed for en kønsmæssig tematisering af det centrale demokratiske problem, at mens nogle kvinder inkluderes, er der andre kvinder, der fortsat er ekskluderet.

I den forbindelse af det afgørende at holde fast i lighedsdimensionen. Jeg har i analysen understreget det forandringspotentialer, som kombinationen af venstreorientering og feminisme havde, ikke kun i Rødstrømpebevægelsen, men også i det kvindepolitiske arbejde i SF i 1970'erne og 1980'erne. Grundelementerne her var en kobling mellem et identitetsargument og et lighedsargument, der lagde vægt på at bekæmpe kvindediskriminationen. Koblingen fik et bestemt indhold på et bestemt historisk tidspunkt, nemlig kvindefrigørelsesfeminismen. Der er ingen tvivl om, at denne form for feminisme ikke længere er den primære ramme om skabelsen af de kvindepolitiske identiteter og strategier. Men princippet om en *kobling mellem identitet og lighed* er for mig at se til gengæld stadig yderst relevant. For det betyder nemlig, at det i et demokratiperspektiv er helt afgørende, at senmodernitetens mange skiftende og overlappende identiteter kobles til et solidarisk perspektiv om, hvordan man fremmer lighed og hindrer eksklusion af udsatte grupper.⁹ I et kønsperspektiv betyder det f.eks. et forstærket blik på solidaritet mellem forskellige grupper af kvinder. På den måde er kønnet stadig centralt, men det blander sig i dag med andre sociale kategorier og sam-

fundsmæssige positioner på en ny og mere kompleks måde end tidligere.

NOTER

1. Artiklen sammenfatter nogle af de hovedpointer, som indgår i bogen *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter*, som jeg sammen med Birte Siim har under udgivelse på Hans Reitzels Forlag (Christensen & Siim 2001). Jeg takker Drude Dahlerup for kommentarer til artiklen og historiestuderende Tina Kjær Bach, som omhyggeligt har indsamlet og systematiseret partidebatterne om kønsvotering i SF.
2. Jeg beskæftiger mig især med de ("nye") sociale bevægelser, som var aktive i 1960'erne, 1970'erne og 1980'erne. Som en del af en bredere græsrodsdeltagelse spillede de en afgørende rolle i den kollektive mobilisering af de nye mellemlag og kvinderne (Svensson og Togeby 1986, Togeby 1994).
3. Det betyder ikke, at der ikke var politiske diskussioner og uenigheder i Rødstrømpebevægelsen. Fx var der en løbende diskussion om, hvad koblingen mellem kvindepolitikken (det feministiske) og det venstreorienterede (marxistiske) betød, og hvordan den skulle udmønte sig i praksis. Samtidig hermed var nogle grupper mere orienteret mod det feministiske, mens andre var mere orienteret mod det marxistiske. Fx var der gennem næsten hele bevægelsens levetid et uafklaret forhold til Lesbisk bevægelse, der på den ene side skilte sig ud fra Rødstrømpebevægelsen allerede i 1974, men som også forblev en meget central og dynamisk faktor, fx i forhold til at opbygge feministisk modkultur (kvindehusene, kvindehøjskolen, ø-lejre mv.). Og fra feministiske grupper, som fx økofeministerne, var der langt til mere marxistisk orienterede grupper, som Alexandrigrupper og de Socialistiske Kvindegrupper (SKG), som spaltede sig ud fra Rødstrømpebevægelsen i både København og Århus med det hovedformål at udvikle en socialistisk kvindepolitik med basis i arbejderklassens kvinder (Flensted-Jensen m.fl. 1977).
4. Den konkrete anledning var vedtagelsen af NATO's dobbeltbeslutning i 1979. Beslutningen gik ud på, at der i Vesteuropa skulle udstationeres 572 taktiske atomvåben fra december 1982, hvis ikke nedrustningsforhandlingerne kunne overflødiggøre dette.
5. Analysen af SF sammenfatter en mere omfattende diskursanalyse af kønsvoteringsdebatter i de politiske partier. Udover SF indgår også debatterne i Socialdemokratiet og Venstresocialisterne

(Christensen 2001). I Borchorst & Christensen (2001) er kønsvoteringsdebatterne i SF sammenlignet med debatten om kønsvotering i forskerstillinger.

Når jeg i analysen af partidebatterne bruger diskursbegrebet lægger jeg vægt på samspil mellem diskurser og social praksis. Diskurser ses altså ikke kun som repræsentationer af den sociale virkelighed, men også som social praksis (Dyrbjerg m.fl. red. 2000). Konkret betyder det, at jeg bl.a. lægger vægt på den kontekst (historiske rammebetingelser og politiske institutionelle forhold), som debatterne foregår i.

6. Jeg skelner mellem kandidatkvoter og partikvoter. Kandidatkvoter retter sig mod offentlige valg og det repræsentative demokrati, mens partikvoter retter sig mod partiorganisationen (Christensen 1999, 75-76).

7. Dette i modsætning til det andet parti på venstrefløjen (Venstresocialisterne), hvor identitetsargumentet og betoningen af et særligt (kvindefællesskab) aldrig fik fodfæste.

8. I konstruktionen af hverdagsmagerne forholder Bang & Sørensen sig også eksplicit til forskellen mellem hverdagsmageren og græsroden. De lægger især vægt på at fremhæve, at hverdagsmageren ikke som græsrodsaktivisten forholder sig kritisk til de politiske institutioner, samt at hverdagsmageren ikke er fuldtidsaktivist (1997, 9ff.). Uden at gå nærmere ind i debatten her, synes jeg Bang & Sørensen har et for unuanceret syn på græsroder. For en god kritisk diskussion af hverdagsmageren, se fx Siim 1999 og Ulrich 2001.

9. Jeg er her enig med Jørgen Elm Larsen (2000), der betoner, at det er helt afgørende at koble centrale dominansprincipper som køn, klasse og etnicitet, som i dag udgør en kompleks mixture.

LITTERATUR

· Antorini, Christine (1993): "Farvel til kvindepolitik", Kronik i *Det fri Aktuelt* den 9.12.

· Antorini, Christine (1997): "Kønsvotering hjælper ikke", avisartikel fra 19.11 (SFs online database, adr. <http://hotlips.sf.dk>).

· Bang, Henrik og Eva Sørensen (1997): *Fra græsrodder til hverdagsmagerne: Et studie i politisk identitet på Indre Nørrebro*. Pilotprojekt. Demokrati fra Neden. Arbejdsrapport nr. 3

· Bang, Henrik og Eva Sørensen (1999): "Hverdagsmagerne – en udfordring til demokratiet og til samfundsforskningen", i Jørgen Goul Andersen et al. (red.) *Den demokratiske udfordring*, Hans Reitzels Forlag, København.

· Bergman, Solveig (1999): "Kvinnor i nya sociala rörelser", i Bergqvist C. et al (red.) *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*, Universitetsforlaget, Oslo, side 91-108.

· Borchorst, Anette og Ann-Dorte Christensen (2001): "Kønsvotering i SF og i forskerstillinger – diskursiv praksis og forandring", udkommer i GEP publikation om ligestilling.

· Borchorst, Christensen & Raam (1999): "Likestilte demokratier? Opsamling og perspektivering", i Bergqvist C. et al (red.) *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*, Universitetsforlaget, Oslo side 253-267.

· Christensen, Ann-Dorte (1989): *Ulydige kvinders magt. Kvindefredslejreren ved Ravnstrup som politisk proces*, Aalborg Universitetsforlag.

· Christensen, Ann-Dorte (1991): "Women in the New Peace Movement in Denmark: Empowerment and Political Identity", i Tayo Andreasen et al (ed.) *Moving On. New perspectives on the Women's Movement*, Acta Jutlandica, Humanities Series 66, Aarhus University Press, pp. 155-175.

· Christensen, Ann-Dorte (1999): "Kvinder i de politiske partier", i Bergqvist C. et al (red.) *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*, Universitetsforlaget, Oslo, side 62-81.

· Christensen, Ann-Dorte (2001): Debatterne om kønsvotering i de politiske partier i Danmark, under udgivelse i GEPs rapportserie.

· Christensen, Ann-Dorte og Birte Siim (2001): *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter*, under udgivelse på Hans Reitzels Forlag, København.

· Dahlerup, Drude (1986): "Is the new women's movement dead? Decline or change of the Danish movement", in Dahlerup D. (ed.) *The New Women's Movement. Feminism and Political Power in Europe and the USA*, Sage, London, pp. 217-245.

· Dahlerup, Drude (1998): *Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag, 1970-1985*. Bd 1-2, Gyldendal, København.

· Daugaard, Marie (1995): "Kønsvotering – igen", i *Folkesocialisten* nr. 10.

· Dean, Jodi (1996): *Solidarity of Strangers. Feminism after identity politics*, University of California Press.

· Dyrbjerg, Torben Beck m.fl. (red) (2000): *Diskursteorien på arbejde*, Roskilde Universitetsforlag.

· Eyerman, Ron og Andrew Jamison (1991): *Social Movements. A Cognitive Approach*, Polity Press, Cambridge.

· Flensted-Jensen, Elisabeth, Susi Frastein og Anette Steen Pedersen (1977): *Mellem oprør og tilpas-*

- ning. *Kvindebevægelse og kvindesituation i Danmark siden '68*, Modtryk, Århus.
- Goul Andersen, Jørgen, Lars Torpe og Johannes Andersen (2000): *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
 - Gundelach, Peter (1988): Sociale bevægelser og samfundsændringer, i *Nye sociale grupperinger og deres organisationsformer ved overgangen til ændrede samfundstyper*, Politica, Århus.
 - ”Jordmorpjecen” (1981): Grundhæfte nr. 4. Ud-givet af Rødstrømpebevægelsen (2. reviderede ud-gave).
 - Jørgensen, Klaus (1973): *Atomvåbenes rolle i dansk politik. Med særligt henblik på Kampagnen mod atomvåben 1960-68*, Odense Universitetsfor-lag.
 - Nielsen, Henrik Kaare (1991): *Demokrati i be-vægelse. Sammenlignende studier i politisk kultur og nye sociale bevægelser i Vesttyskland og Danmark*, Aarhus Universitetsforlag.
 - Larsen, Jørgen Elm (2000): ”Klassebiografi og individuel biografi”, in *Social Kritik* nr. 67, pp. 58-78.
 - Peterson, Abby (1987): Women in Political “Mo-vement”, Monograph from the Department of So-ciology, University of Gothenburg, no. 37.
 - Phillips, Anne (1995): *The Politics of Presence*, Clarendon Press, Oxford.
 - Phillips, Anne (2000): *The Politics of Presence: Problems and Developments*, Gep Text Series no. 4-2000.
 - Rasmussen, Søren Hein (1997): *Sere alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark*, Odense Universitetsforlag, Viborg.
 - Rucht, Dieter (1996): “The impact of national contexts on social movement structures”, in Mc-Adam et al (ed.): *Comparative Perspectives on So-cial Movements. Political Opportunities. Mobilizing Structures*, Cambridge University Press.
 - Skjeie, Hege (1992): *Den politiske betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politikk*, Institutt for samfunnsforskning, Rapport 92: 11.
 - Skjeie, Hege (1999): “Likestillingsprosesser og kjønns-makt”, in Øyvind Østerud m.fl.: *Mot en ny maktutredning*, Ad Norma Gyldendal, Oslo.
 - Siim, Birte (1999): “Feministiske perspektiver på demokrati og medborgerskab”, i Peter Aronsson et al (red.) *Demokrati och medborgarskap*, SOU 1999: 77.
 - Siim, Birte (2000): *Gender and Citizenship. Poli-tics and Agency in France, Britain and Denmark*, Cambridge University Press.
 - Svensson, Palle og Lise Togeby (1986): *Politisk opbrud. De nye mellemlags græsrodsdeltagelse: års-ager og konsekvenser belyst ved en ungdomsundersøgel-se*, Politica, Århus.
 - Søgård, Sesse (1984): “Da kvinderne blev synli-ge”, in *Socialisme på dansk – SF gennem 25 år*, SP Forlag, Århus.
 - Togeby, Lise (1994): *Fra tilskuere til deltagere*, Politica, Århus.
 - Young, Iris (1990): *Justice and the Political Diffe-rence*, Princeton University Press.
 - Ulrich, Jens (2001): “Politisk identitet og demo-krati – hverdagsmageren og det myndige alterna-tiv”, i Christensen & Siim *Køn, demokrati og mo-derniteten- mod nye politiske identiteter*, Hans Reit-zels Forlag, København, under udgivelse.
- Ann-Dorte Christensen
Lektor, ph.d., FREIA Center for kvinde- og køns- forskning, Aalborg Universitet